

Slavko MIJUŠKOVIC

O JEDNCM NEOPROSTIVO ZANEMARENOM SREDNJOVJEKOVNOM ZNAČAJNOM KULTURNO- ISTORIJSKOM SPOMENIKU U KOTORU

Iako smo o gore navedenoj temi već opširno pisali na drugom mjestu,¹ smatramo da je zbog oglušavanja mjerodavnih na ono što smo o problemu već davno kazali potrebno još jedanput progovoriti.

Radi se o sudbini manastira i crkve sv. Franje u Kotoru. Ovaj manastir i crkvu podigla je, pred južnim gradskim vratima 1288. godine, udovica kralja Uroša I, Jelena de Courtenay, kćerka posljednjeg latinskog cara Balduina II., čiji je sin Filip bio oženjen kćerkom napuljskog kralja Karla I Anžujskog, te odatle i zabluda koja se uporno povlači ne samo u tradiciji već i u istoriji, da je Uroševa udovica anžujska a ne kurtnejska princeza.

Manastir i crkva sv. Franje postojali su do 1657. godine kada su ih mletačke vlasti porušili zbog opasnosti koja je tada prijetila od napada Turaka na Kotor. Naime, još krajem 1656. godine Turci su bili počeli pripremati napad na Kotor, a mletačke vlasti su o tim pripremama bile stalno obavještavane. Skadarski paša Varlac bio je od Porte dobio naredenje da zauzme Kotor. Pripreme za ovaj napad su dugo trajale. Skadarski paša je nasto, da u tu svrhu pridobije Crnogorce, Brđane i Grbljane, u čemu ga je, naročito kod ovih posljednjih, pomagao Džafer-agz Tujković, ali u tome nije uspio. Sem navedenih, skadarski paša je obavljao i pripreme čisto strategijskog karaktera, pa su mletačke vlasti s pravom računale da će napad na Kotor biti žestok.²

U očekivanju napada, u Kotoru su se obavljale ozbiljne pripreme: vanredni providur za Boku Kotorskiju Jerolim Batalja (Giovanni Battaglia) naredio je useljenje u Kotor za borbu nesposobnog

¹ Sl. Mijušković, *O ostacima jednog kotorskog istorijskog spomenika iz XIII vijeka*, Boka, 8, str. 183—213, Herceg-Novi 1976.

² Isti, *Istorijske iskopine u Kotoru*, »Pobjeda« od 24. avgusta 1954, str. 6.

obližnjeg stanovništva. I Grbljani su tom prilikom sklonili svoje porodice u Kotor, uništivši prethodno, pored ostalog, oko 30 miliona da ih neprijatelj ne bi mogao koristiti.³

Vanredni providur je o pripremama turskim, a i svojim, detaljno obavještavao mletački senat, koji je, uviđajući kolika opasnost prijeti Kotoru i njegovom području, uputio u Boku nekoliko ratnih brodova da bi se onemogućilo blokiranje grada sa mora.⁴

Među mjerama koje su bile preduzete za obezbjeđenje odbrane grada bilo je i uništenje manastira i crkve sv. Franja, pošto je postojala bojazan da se Turci, ukoliko se približe gradu, utvrde u samom manastiru i tako svoju artiljeriju učine efikasnijom i olakšaju opsadu sa južne strane.⁵

Očekivani napad Turaka uslijedio je 30. jula 1657. artiljerijskom vatrom sa Praćista⁶ koja nije prekidana sve do kraja opsade. Turci su za vrijeme opsade napadali i pljačkali mnoga mjesta u Boki. Poslije nekoliko dana opsade Turci su zatražili predaju grada ali je odgovor bio negativan.

U toku opsade mletačka vojska je izlazila iz grada u namjeri da odbije napadače, te su se tako borbe vodile i ispred samih gradskih zidina, dakle i u rejonu porušenog manastira i crkve.⁷

Poslije jednomjesečne neuspješne opsade Turci su se povukli.⁸ Vjerujemo da je uspješnoj odbrani Kotora znatno doprinijelo rušenje manastira i crkve.

Iz straha da Turci poslije ovog neuspjeha u dugom periodu kandijskog rata ponovo ne pokušaju napade na Kotor, nije došlo do obnavljanja porušenih građevina, a redovnici Svetog Franje 1668. godine unutar gradskih zidina podignuše novi manastir i crkvu.⁹

Na mjestu porušenog manastira i crkve, tj. nad njihovim ostacima, zbog nanosa jakog gurdječkog izvora vremenom se stvorio visoki nasip koji je pokrio i tragove značajnog kulturno-istorijskog spomenika. Tek kad se jula mjeseca 1954. godine na ovom mjestu počeo pripremati teren za namjeravanu gradnju jedne moderne veće građevine, radnici su, odstranjujući nasip, naišli na temelje građevina i na grobove unutar i izvan njih. Tada je Narodni odbor opštine Kotor obrazovao specijalnu komisiju na čijem čelu je bio pisac ovih redova, kao predsjednik, a članovi su bili don Niko Luković, don Ivo Stjepčević, obojica veoma zaslužni istoričari Boke,

³ Isto.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

⁶ Lokalitet nad naseljem Škaljari.

⁷ SL Mijušković, »Pobjeda«, str. 6.

⁸ Isto.

⁹ Isto.

i Spasoje Lipovac. Ova komisija je vec 27. jula izvrsila uvidaj i utvrdila da se radi o ostacima zadužbine udovice kralja Uroša I. sa većim brojem grobova, i predložila NOO Kotor »da se ljudske kosti koje su pronađene u nasipu,¹⁰ kao i one koje će se pronaći u grobovima, sakupe u sanducima i pokopaju u zajedničkoj kosturnici na groblju u Škaljarima; na ovoj kosturnici trebalo bi postaviti natpis sa odgovarajućim istorijskim elementima, kako bi se i na ovaj način sačuvala uspomena na istorijski spomenik...« Iz zapisnika o prvom uvidaju Komisije prenosimo i ovo: »Kao prvu mjeru u cilju obezbjeđivanja ostataka manastira, crkve i grobova, Komisija je odlučila da se rukovodiocu radova na pripremanju terena za izgradnju nove sreske pošte daju direktive kako ne bi istorijski spomenici, na koje se bude nailazilo prilikom vršenja daljih iskopavanja, bili ošteceni, kao i to da se grobovi ne otvaraju. Takođe je odlučeno da se, kada iskopavanje bude dovršeno, izvrši tehničko i fotografsko snimanje čitavog terena sa svim arheološkim nalazima. Otvaranju grobova priči će se tek po završenom snimanju i to u prisustvu Komisije.«¹¹

Prilikom obavljanja drugog uvidaja, 12. avgusta, Komisija je ustanovila »da se izvođači radova ne pridržavaju direktiva o kojima je riječ u zapisniku od 27. jula koje je predsjednik ove Komisije odmah prenio direktoru Građevinskog preduzeća »Boka«, izvođaču pomenutih radova, pošto se utvrdilo da su neki ostaci zidova manastira i crkve srušeni, kao i to da su neki grobovi otvarani.«¹²

Da se pri nastavljanju iskopavanja ne bi radilo protivno njenim odlukama, NOO Kotor je, na predlog Komisije, postavio stalnog nadglednika koji je kontrolisao vršenje radova.¹³

Uvjereni u vrijednost otkrivenih ostataka, opština Kotor je, uskoro po dobijanju izvještaja o drugom uvidaju Komisije, obavijestila Zavod za zaštitu spomenika kulture Crne Gore o nalazištu, a ovaj je tada ovo nalazište stavio pod zaštitu države i obustavio dalje radove na iskopavanju. Od tada se, pod nadzorom Zavoda, povremeno radilo na sistematskom arheološkom iskopavanju, istraživanju i snimanju čitavog otkrivenog kompleksa samostana, crkve i groblja.¹⁴

Pošto se stručno iskopavanje pod nadzorom Zavoda sporo odvijalo, Sekcija Društva istoričara Crne Gore u Kotoru dostavila je 2. aprila 1955. godine Zavodu dopis slijedeće sadrzine:

»Kao što je poznato, prošlog ljeta otkriveno je u neposrednoj blizini Kotora srednjovjekovno groblje i temelji crkve i manastira sv. Franje, zadužbine Iclene, žene Uroša I. Otkriveno područje obu-

¹⁰ Radi se o kostima na tom mjestu od judijskih vlasti pogubljenih i sahranjenih naših ljudi.

¹¹ Istoriski arhiv u Kotoru (IAK), Fond OP, dosije CCLIX, br. 2.

¹² Isto, br. 3.

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

hvata otprilike nešto više od polovine cijelokupnog zdanja. Komisija koju je tada obrazovao GNO Kotor bila je donijela zaključak da se izvrše dalja otkopavanja i da se važni pokretni objekti spreme u lapidarijumu, a da se ljudske kosti sahrane na katoličkom groblju sa oznakom i karakteristikama nalazišta. Negdje neposredno iza ovog, ovaj nalaz su pregledali dr Đurđe Bošković i prof. Milutin Plamanac, koji su bili mišljenja da čitav ovaj nalaz kao cjelina ostane na terenu i da se zaštiti. Dr Viktor Novak je izrazio mišljenje kao i pomemuta komisija GNO Kotor. Na sjednici ove Sekcije održanoj 24. marta 1955. raspravljaljalo se o ovom pitanju. Svi su se saglasili da treba što prije pristupiti rješenju ovog pitanja i da se uputi predstavka tom Zavodu da ovo pokrene. Svi učesnici ove sjednice složili su se sa mišljenjem Komisije GNO-a s obzirom da ovo nije antički nalaz, niti nalaz nekog značajnijeg istorijskog naselja. Pri raspravljanju da li da ovaj teren ostane kao zaštićeni prostor ili ne, potrebno je voditi računa da je ovo neposredna blizina grada, toliko potrebna za izgradnju nekog važnijeg gradskog objekta, jer su se svi složili u tome da je krajnje vrijeme da se tjeskoba rasterećuje građenjem objekata izvan gradskih zidina.¹⁸

Na gornji dopis Zavod je odmah reagovao slijedećim odgovorom:

„...slobodni smo da vam skrenemo pažnju na slijedeće činjenice: Prilikom kopanja temelja za poštansku zgradu u Kotoru, kao što vam je poznato, naišlo se na srednjovjekovno groblje i na osnove crkve sv Franje. Zavod je o tome odmah obaviješten od mjesnih vlasti i, koristeći prisustvo profesora univerziteta D. Boškovića, priznatog stručnjaka iz oblasti naše srednjovjekovne arhitekture i umjetnosti i direktora Zavoda za zaštitu spomenika kulture, formirana je u Kotoru konsultativna komisija. Svi prisutni, među kojima je bio i predsjednik GNO drug Mato Petrović, saglasili su se da se otkriveni lokalitet stavi pod zaštitu države i dalji radovi konačno obustave. Na osnovu ove odluke uslijedilo je i formalno rešenje o zaštiti i time je ova odluka legalizovana. Pored toga, Izvršno vijeće NRCG iz svojih budžetskih rezervi obestetilo je preduzeće »Boka« za do tada izvršene radove u iznosu od 2.000.000 din. Sa time je i sa druge injerodavne strane sankcionisana odluka Zavoda o stavljanju pod zaštitu države pomenutog groblja. Ne vidimo da su od tada pa do danas mogle nastupiti neke bitne promjene u našim osnovnim gledištima po pitanju kotorske urbanističke problematike. Smatramo da jedno ovako ozakonjeno stanje, diktirano isključivo interesima konzervacije kulturnih vrijednosti i kulturno izgradnje grada Kotora, ne bi moglo da se iz osnova mijenja na temelju argumentacije GNO, koje mogu da nađu svoju korisnu primjenu i van zaštićenog prostora i u neposrednoj blizini Kotora. Mi cijenimo poduhvat GNO Kotora i lična valaganja i inicijativu

¹⁸ Isto, br. 7/2.

njenog zaslužnog predsjednika, kao i nastojanja da se nova naselja šire van gradskih zidina i da se time, kao što kaže u predstavci, »tjeskoba grada rasterećuje«. Međutim, ne bismo se mogli načelno složiti da se u konkretnom slučaju tjeskoba grada rastereće na štetu zaštićenih lokaliteta putem njihovog eliminisanja, prigušivanja ili muzejskog fragmentiranja. Otkriveno groblje po našem mišljenju trebalo bi da ostane in situ, da se kao takvo sačuva i kultivise, jer smatramo da, s obzirom na svoje specijalne odluke i izrazite heraldičke ambleme starih i poznatih kotorskih porodica, ovaj lokalitet sa očuvanim grobljem i tragovima manastira predstavlja veći značaj za kulturnu istoriju grada Kotor nego da se na tom mjestu podigne neka zgrada. Naše je mišljenje da otkriveno groblje, iako nije »antički nalaz«, za nas predstavlja ne manju dragocjenost, jer je bliže i neposrednije vezano za našu srednjovjekovnu kulturnu istoriju. Najzad napominjemo da će se naredne godine nastaviti arheološka iskopavanja sve dotle dok se detaljno ne ispita čitav lokalitet i potpuno precizira njegov stvarni lik i njegova vrijednost. Današnja slika otkrivenog groblja ne pruža najpriјatniji utisak, što je, na žalost, nemoguće izbjegi dokle god budu trajali arheološki terenski radovi. Međutim, po njihovom završetku postoje mogućnosti da se ovaj zaštićeni prostor ukusno obradi i da postane privlačan i originalan. Time bi Kotor, pored svojih mnogih značajnih spomenika, dobio jedan rijedak i dobro sačuvan spomenički objekat.¹⁶

Dok su otkriveni istorijski objekti i dalje ostajali bez stvarne zaštite, o njima se vodila prepiska između zainteresovanih organa, ali se nije ništa konkretno preduzimalo, pa je NOO Kotor 28. decembra 1958. godine, da bi spriječio njihovo dalje propadanje, uputio Zavodu slijedeci akt:

»Već duže vremena, tj. od kada su otkopani jula 1954. nije ništa zamašnije urađeno na obezbjedenju ostataka ruševina crkve, manastira i odgovarajućeg groblja sv. Franja na Gurdicu,¹⁷ već je isti izložen raznim vremenskim i drugim nepogodanima i propada. Savjet za kulturu ovog Odbora razmatrao je ovo pitanje na svojoj posljednjoj sjednici i zaključio da se ostaci spomenika jedino mogu sačuvati ako se sa mesta nalazišta sklone negdje drugo. U tom smislu je imenovao komisiju sa zadatkom da, po prethodnom tehničkom i fotografiskom snimanju nalazišta, odmah, po direktivama i stalnim nadzorom jednog arheologa, priđe dizanju svih objekata sa grobova, kao i onih koji bi se našli u njima, a koji bi mogli biti od kulturnog ili umjetničkog interesa. Objekti od kamena prenijeće se i pohraniti u crkvi sv. Franje na Suranju,¹⁸ u zidinama,

¹⁶ Isto.

¹⁷ Lokalitet na kom su otkriveni ostaci manastira sv. Franje naziva se Gurdic (po istoimenom izvoru u neposrednoj blizini) i Suranj (po srednjovjekovnom nazivu Surana).

¹⁸ Vidi prethodnu napomenu.

koja predstavlja direktni kontinuitet porušene crkve na Gurdicu, a objekti od drugog materijala, ako bi takvih bilo, prenijeće se i pohraniti u Pomorskom muzeju u Kotoru, gdje treba da ostanu do formiranja gradskog muzeja. Komisija će prilikom pretraživanja grobova izdvojiti kosti svih sahranjenih i pokopati ih na groblju u Škaljarima u jednoj kosturnici sa natpisom njihovog porijekla. O prednjem se izvještavate i istovremeno molite da odredite od strane Zavoda jednog svog predstavnika koji bi prisustvovao radu Komisije i svojim prisustvom doprinio boljem radu na pohranjivanju i očuvanju objekata od kulturno-istorijske vrijednosti navedenog istorijskog spomenika.²⁰

Na gornji akt opštine Kotor Zavod je odgovorio 6. januara 1959. godine. Poslije navođenja poznatih nam činjenica, svoj odgovor Zavod završava: »Smatrajući da odluka NO opštine nije donijeta u duhu Zakona o zaštiti spomenika kulture, niti je u tom pogledu postignuta potrebna saglasnost naše ustanove, to smo mišljenja da bi bilo neologično i neumjescno prisustvo našeg predstavnika u izvođenju jednog smjelog²¹ zahvata, koji je u gruboj kontradikciji sa našim osnovnim konzervatorskim stanovištem. Naše prisustvo značilo bi pozitivno sankcionisanje vaše neprihvatljive odluke u pogledu koje Zavod rezerviše svoj stav za preduzimanje potrebnih i cijelishodnih mjer.«²²

Još istog dana kad i odgovor opštini Kotor, Zavod je uputio Sekretarijatu za kulturu SRCG slijedeći dopis:

»Izvještavate se da je NOO Kotor formirao mjesnu komisiju za prenos i smještaj otkrivenih ostataka sa groblja na Gurdicu...«

Crkva i groblje su stavljeni pod zaštitu države. Kad je pokrenuto pitanje prenosa grobnih ploča, Zavod je u samom početku zauzeo odlučan stav da se u groblje ne dira, već da ostane *in situ*, da se podigne niska ograda a teren kultiviše. U međuvremenu arh. Đokić iz Herceg-Novog predložio je da se na pomenutom lokalitetu podigne zgrada na stubovima, čime bi groblje bilo vidno i zaštićeno. Ovakav predlog, kao kompromis, Zavod je prihvatio. Međutim, NO opštine Kotor sa novoformiranom komisijom stavlja Zavod pred svršen čin i pred tešku povredu Zakona o zaštiti spomenika kulture. Prirodno je da smo odbili naše prisustvo na jednom destruktivnom poslu. Pošto je u pitanju flagrantna povreda osnovnog principa zaštitne službe, a s obzirom i na raniji stav opštine Kotor, molite se da neposredno i preko Izvršnog vijeća djelujete da se onemoguci ovakav poduhvat u kulturnom Kotoru i našoj Republici...«²³

Sekretarijat za kulturu SRCG je 10. januara 1959. odgovorio Zavodu:

²⁰ IAK — OP, CCLIX, br. 7/10—11.

²¹ Prvo je bilo napisano: smješnog, pa je ispravljeno u: smjelog.

²² IAK — OP, CCLIX, br. 7/11.

²³ Isti, br. 7/12.

»U vezi vašeg pisma povodom odluke Narodnog odbora u Kotoru o prenošenju otkrivenih objekata sa groblja na Gurdicu, sekretar Savjeta za kulturu NR Crne Gore razgovarao je 9. I 1959. godine sa sekretarom opštine Kotor da opština ne odlučuje po pitanju groblja bez konsultovanja sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture kao i sa Savjetom za kulturu SR Crne Gore. Dobro bi bilo da i sam Zavod razgovara sa opština i konsultuje se s njima kako bi se našlo što povoljnije rješenje.²³

Ovaj odgovor Sekretarijata nije mogao zadovoljiti Zavod, a naročito ne preporuka direktnog sporazumijevanja sa opština poslije njenog odlučnog stava zasnovanog na zaključcima njene komisije koji glase:

»Komisija je svjesna da se radi o ostacima jednog vrlo značajnog srednjovjekovnog spomenika (ovdje slijedi istorijat manastira i crkve). Sam toga, uz crkvu i manastir sv. Franje nalaze se i ruševine crkvice sv. Katarine, čiji datum osnivanja dosad nije mogao biti utvrđen, ali iz jednog podatka iz druge sudsko-notarske kotorske knjige Istoriskog rahiva u Kotoru utvrđeno je da je ova crkvica opravljana 1397. godine. Unutar temelja sv. Franje kao i unutar temelja sv. Katarine, a i izvan ovih temelja, nalaze se grobovi. Na nadgrobnim pločama 34 groba nalaze se ili natpsi ili grbovi, ili i jedno i drugo. Iako uvijek kratki, određujući obično: ime, prezime, zanimanje i datum prve sahrane ili datum izrade groba — od kojih najstariji datiran (a ima ih i nedatiranih) nosi datum 1372. godine; najmladi grobovi približavaju se datumu porušenja, tj. 1657. godini; ovi natpsi su naročito interesantni zbog toga što nose ili tipična slavenska imena ili druga imena slavenskih dezinencija. A na nadgrobnim pločama uklesani grbovi kotorskih plemića i amblemi raznih zanata (kovački, krojački, obućarski, kožarski itd.) predstavljaju predmete ne samo od heraldičkog već i drugog naučnog interesa. Dalje, temelji ovih gradevina, ako ne mogu dočarati arhitektonski aspekti istih, ipak jasno odražavaju njihovu arhitektonsku bazu, koja svojom neobičnošću predstavlja, svakako, veliki interes u oblasti istorije crkvene arhitekture. Sam plan i smještaj grobova vrlo je interesantan za istraživače srednjovjekovnih nekropola. Komisija smatra da je neophodno te ostatke spasiti i svestrano naučno obraditi, i u tom cilju predlaže slijedeće:

»Pošto je od vremena kad su se ostaci opisanog spomenika, po izvršenom otkopavanju, otkrili (jula 1954) pa sve do danas nije ništa uradeno da bi se oni obezbijedili, izuzev što su vršena tehnička i fotografска snimanja i što su neke razbijene ploče povezane betonom, a pošto je kroz navedeno vrijeme ovo arheološko nalazište osjetno stradalo od nepogoda kojima je bilo izloženo (kiše koje stvaraju velike poplave, blizina izvora Gurdica koji povremeno svojom neobičnom snagom razara grobište itd.), a koje nepogode iza-

²³ Isto.

zivaju slabljenje kompaktnosti terena, tako da dolazi do propuštanja i slabljenja zidova grobnica, naročito onih iz krtog đurićkog kamena (jedna od takvog kamena koja je doskora bila čitava, a sadržavala je i grb i natpis, skoro je potpuno razmrskana) — Komisija, s obzirom da se status quo i pored naročitih nastojanja i velikih žrtava ne bi mogao održati, iako bi to predstavljalo najbolje rješenje, predlaže kao jedino efikasno rješenje da se, po detaljnem tehničkom i fotografiskom snimanju — ako to nije u potpunosti već izvršeno — kao i poslije izrade reljefa čitavog nalazišta, odmah, po direktivama i stalnim nadzorom jednog arheološkog stručnjaka, pride dizanju svih objekata (nadgrobne ploče sa natpisima, grbovima i raznim drugim amblemima, pragovi grobova ukoliko nose neke stilske karakteristike ili ukrase i sl.) koji bi mogli biti od naučnog ili umjetničkog interesa; da se objekti iz kamena prenesu i pohrane u crkvu sv. Franje u zidinama koja je podignuta 1668. godine, i koja predstavlja direktni kontinuitet porušene crkve, što je zaista sretna okolnost, a objekti od drugog materijala, koji bi se našli u grobovima, da se pohrane do formiranja gradskog muzeja u Pomorskom muzeju u Kotoru. Dalje, Komisija predlaže da se prilikom pretraživanja grobova izdvoje kosti sahranjenih u njima i pokopaju na groblju u Skaljarima u jednoj specijalno izrađenoj kosturnici na kojoj bi trebalo postaviti natpis koji bi sadržavao relativne istorijske elemente nalazišta, te bi tako i ovaj natpis, pored u lapidarijumu (tj. crkvi sv. Franje u zidinama) i u muzeju pohranjenih objekata, kao i pored izvjesnog broja dokumenata u Istoriskom arhivu u Kotoru, koji se odnose na obadvice crkve i samostan, govorio o ovom našem značajnom istorijskom spomeniku, podignutom u vrijeme kada je Kotor, nalazeći se u okviru nemanjičke države, bio dostigao vrhunac svog ekonomskog i kulturnog razvoja.

Prilikom donošenja svoje odluke o podnošenju ovog predloga, koji, istina, dira u jedno od osnovnih načela arheologije, naime, da se po mogućnosti arheološka nalazišta koja predstavljaju ostatke jedne arhitektonske cjeline, a ne izolirane arheološke predmete, nastoe konzervirati *ubi et ut jacent*, Komisija je, i pored svog uvjerenja da se status quo i uz velike žrtve ne bi mogao održati, uzela u obzir i činjenicu da su ostaci crkve, manastira i groblja sv. Franje arheološki veoma mladi, a i istorijski su relativno mladi u jednoj sredini koja se može ponositi mnogim spomenicima iz rimskog, vizantijskog, dukljanskog i ranonemanjičkog doba.²⁴

Više nego odluka opštine od 28. decembra 1958. gornji predlog Komisije na kome se ta odluka i zasnivala, veoma je zabrinuo Zavod s obzirom da se obrazloženje predloga nije moglo osporavati. Zbog toga je Zavod, koji je uporno stajao na poznatim pozicijama, smatrao potrebnim da odmah postigne podršku Saveznog instituta

²⁴ Isto, br. 7/19—21.

za zaštitu spomenika kulture kao i Arheološkog instituta Srpske akademije nauka i umjetnosti, što je i postigao.² Od obimne prepiske nastale u vezi s tim donosimo obrazloženje Arheološkog instituta SANU od 29. januara 1959. godine:

»Iskopane objekte u Šuranju treba sačuvati iz sledećih razloga:

1) Dok nisu u Šuranju otkopani ostaci stare predslavenske građevine, o tome da je Kotor nasljednik antičkog Ascruviuma, nije bilo nikakvih verodostojnih podataka. Arheološki nalazi IV—VIII veka, koji su otkopani u grobovima te građevinama i ostaci drevnih antičkih građevina na ovom mestu neponitan su dokaz neprekidnog razvoja grada Ascruvium — Dekateron — Kotor. Zakloniti te ostatke značilo bi oduzeti Kotoru jedno živo materijalno svedočanstvo tolike njegove starine;

2) Od tri velike sakralne građevine, koje je 1288. godine podigla Jelena, žena Uroša I, sa sigurnošću je identifikovana i sačuvana u zadovoljavajućem stanju samo jedna: Franjevačka crkva u Kotoru, dok su takve građevine u Baru i Skadru ili sasvim propale ili ne mogu biti ubicirane. Dokumentarna vrednost Franjevačke crkve, kao objekta specifične arhitektonske strukture iz tog doba, jedinstvena je kod nas. Unikatni je značilo bi ušiti kulturno nasleđe Kotora spomenika koji predstavlja živo svedočanstvo o tome da je materijalna kultura grada Kotora isla ukorak sa najusprednjijim tehničko-građevinskim dostignucima svoga doba;

3) Kapelica koja je uz veliku građevinu dovrđana, jedini je sačuvani spomenik koji je podigla kotorska porodica Buća, porodica najznačajnijih diplomata i finansijera u doba najveće moći naše srednjovekovne države. Pored te svoje istorijske vrednosti, ona ima i posebnu kulturno-umetničku vrednost sa svoje arhitektonske strane;

4) Tridesetak otkopanih grobnica na Šuranju ne predstavljaju obično »crkveno groblje«, nego pravi *campo santo* srednjovekovnog Kotora, gde su sahranjeni u kulturnom svetu dobro poznati kotorski humanisti i pisci, vođi narodnih pokreta (Spice), legendarni zanatlije (Novak kovač), najčuvenije kotorske porodice (Bizanti i Bolice) i možda čak (još nije otkopan) grob našeg najvećeg srednjovekovnog neimara i skulptora Iru Vite, graditelja Dečana; što je za kulturnu prošlost Kotora od raročitog značaja, natpisi nad tim grobovima svedoče o apsolutnom slovenskom karakteru огромнog dela njegovog stanovništva, što je edločan dokaz da ono što je Kotor stvorio u srednjem veku nije delo tudičaca nego naših ljudi. Preneti te nadgrobne spomenike na kakvo drugo mesto, značilo bi sasvim umanjiti dokumentarnost jednog neposrednog sve-

² Isto, br. 7/14—18.

dočanstva o njegovoj i svojoj prošlosti, i od izvanredno dobro prezentovanog spomenika *in situ* praviti veštačke kvazimuzejske eksponate;

5) Sačuvati sve te spomenike kotorske prošlosti ne znači čuvati nauštrb njenog urbanističkog razvoja, naprotiv, otkopavanje do kraja, konzervacija i pretvaranje u otvoren spomenik — lapidarium otkopanih objekata (Franjevački manastir) u Šuranju i njihova prezentacija u slobodno ozelenjenom parku, moglo bi budućem urbanističkom izgledu i potrebama Kotoru služiti na ponos i na daleko veću korist nego što bi to mogla pružiti bilo kakva druga građevina u ovom tipičnom istorijskom ambijentu.²⁶

Gornje obrazloženje Arheološkog instituta bilo je dostavljeno: Savjetu za komunalne poslove NOO Kotor, Savjetu za kulturu SR Crne Gore i Zavodu za zaštitu spomenika kulture Crne Gore.²⁷

Savjet za kulturu SR Crne Gore, koji je putem korespondencije sa svim zainteresovanim institucijama bio stalno u toku zhivanja oko spornog problema, na predlog Zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore, obrazovao je 16. februara 1959. »Stručnu komisiju po pitanju ocjene kulturno-istorijske vrijednosti srednjovjekovnog groblja na Gurdicu«.²⁸

Ova komisija se sastala 28. februara u Kotoru. Veoma opširan zapisnik sa njenog zasjedanja donijeli smo na drugom mjestu,²⁹ a ovdje ćemo navesti samo njene zaključke:

»Komisija smatra da otkopani ostaci srednjovjekovnog franjevačkog manastira i niza grobnica koji se u ovom kompleksu nalaze predstavlja kulturno-istorijsku vrijednost za grad Kotor.

Komisija nije, međutim, mogla da nađe zajednički stav u odnosu daljeg postupka prema ovim ostacima.

Četiri člana Komisije: Đurđe Bošković, Nikola Dobrović, Milutin Plamenac i Ivan Zdravković smatraju da objekat koji je u pitanju predstavlja takvu kulturnu i kulturno-političku vrijednost koja premaša interes samog Kotora i uklapa se u kulturno-istorijske vrijednosti prošlosti našeg naroda uopšte i treba da bude sačuvan na mjestu na kome se nalazi. U vezi s tim ovi članovi smatraju da prilikom daljeg rješavanja urbanističke problematike grada Kotor treba naći takvo rješenje koje će uklopiti u svom sklopu ozelenjenu i urbanistički uređenu površinu terena na kome se nalazio nekadašnji franjevački manastir, čije ostatke treba tehnički zaštititi.

Da bi se to postiglo, po mišljenju svih članova Komisije, postoje ozbiljne mogućnosti kao i jedna, uistinu, zdrava i savremena urbanistička kompozicija. Ovo bi, pored zaštite samog kulturno-istorijskog objekta, pružilo mogućnost dobijanja jedne šire ozelenjene površine.

²⁶ Isto, br. 7/16—17.

²⁷ Isto, br. 7/17.

²⁸ Isto, br. 6 i 8.

²⁹ Sl. Mijušković, O ostacima..., str. 196—212.

njene površine u urbanističkom sklopu novog dijela grada, a s druge strane pružilo mogućnost sagledavanja likovne prostorne plastike Starog grada.

Tri člana Komisije: Maksimović Branko, Seferović Branko i Mijušković Slavko smatraju da objekat u osnovi zauzima takav položaj u odnosu na mogućnost pravilnog urbanističkog razvoja Kotora i posebno na potrebu stvaranja budućeg poslovnog društvenog centra Kotora, da bi zadržavanje tog objekta na tom mjestu onemogućilo ostvarenje novog centra sa položajem koji bi imao slična urbanistička svojstva. Tri člana smatraju da je društvena vrijednost tog prostora i s obzirom na već postojeće objekte pošte, hotela i određenog položaja nove poslovne zgrade »Jugooceanije« takva da ona zahtijeva značajniju i složeniju društvenu sadržinu nego što bi predstavljao konzervirani objekat uokviren zelenilom. Njihov je stav da bi sve vrijednosne pokretne objekte od kamenih trebalo prenijeti u noviju postojecu crkvu sv. Franje u zidinama, a druge eventualno pronadene objekte u Pomorski muzej do formiranja zavičajnog muzeja, dok bi kosti umrlih trebalo sahraniti na groblju u Škaljarima u zajedničkoj grobnici sa natpisom koji bi sadržavao odgovarajuće podatke. U tu svrhu trebalo bi izvršiti stručno arheološko otkopavanje onih grobova koji do sada nijesu otkopani.

Komisija smatra da je sa ovim izvršila zadatak koj je povjeren, a na Sekretarijatu Savjeta za kulturu SRČG, na Zavodu za zaštitu spomenika kulture Crne Gore i na Narodnom odboru opštine Kotor je da zauzmu svoje stavove u odnosu na ovakve zaključke Komisije.³⁰

Gornje zaključke Komisije, naime da ostaci spomenika ostanu *in situ*, usvojio je Savjet za kulturu SR Crne Gore, pa je tako dalja sudbina otkrivenih arheoloških ostataka bila prepustena Zavodu za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore.

Tako je Zavod sa četiri prema tri glasa Komisije ostvario svoje nastojanje da svи ostaci spomenika ostanu na mjestu, ali od tada, tj. od februara 1959. pa do danas (mart 1986) nije više vodio nikakvu brigu o njima, pa čak nije obnovio već ranije postavljenu tablu sa natpisom »zakonom zaštićeno«, koja je poslije nekoliko godina istrunula i nestala.

Nezaštićeni od prirodnih i drugih nepogoda, na koje je pisac ovih redova, kao član triju komisija, stalno ukazivao, ostaci su ostali izloženi stalnom i rapidnom uništavanju.

Sada je spomenik obrastao u visokom divljem rastinju koje izbija iz i pored kamenih ostataka, te tako pojačava dejstvo drugih razornih elemenata. Ali, ovo divlje rastinje ipak ima i jednu dobru stranu, naime prikriva ne samo žalosno stanje spomenika već i

³⁰ Isto, str. 211–212.

smeće i razne druge otpatke razbacane po čitavom nalazištu, tako da je ono zaštićeno od pogleda i domaćih i stranih turista, pa za ovu našu veliku bruku znaju samo mještani koji su sudbinu značajnog arheološkog nalazišta pratili sa velikim interesovanjem sve od daleke 1954. godine, kada je ono otkriveno.

Na kraju, postavljamo pitanje da li će se, napokon, nešto uraditi da bi se spasili ostaci ovog značajnog kulturno-istorijskog spomenika?